

Georg Frerks,
hoogleraar Rampenstudies, Universiteit Wageningen
Karen Engel, promovenda Rampenstudies, Universiteit Wageningen,
promovenda Rampenstudies, Universiteit Wageningen

Twintig jaar na dato: overstromingscultuur in het Maasgebied

Tijdens de jaarwisseling van 1993/94 stroomde de Maas met grote kracht buiten haar oevers. Onophoudelijke stortregens in de Belgische Ardennen verrasten vriend en vijand en veroorzaakten een ware waterlawine, die elf procent van de provincie Limburg onder water zette. Gelukkig waren er geen doden te betreuren, maar de schade en overlast waren groot. Twee jaar later was het weer raak en deed zich een noodsituatie van een zelfde omvang voor. Ook sindsdien – de laatste was in 2011 – zijn er nog regelmatig overstromingen geweest, hoewel niet zo erg als in 1993 en 1995.

Onderzoekers van de Universiteit van Wageningen en de Universiteit van Delaware in de Verenigde Staten hebben gekeken hoe de bevolking van het Maasgebied omgaat met overstromingen, hoe ze zich op overstromingen voorbereidt en hoe ze daarop reageert. De onderzoekers waren vooral geïnteresseerd in de verhalen en herinneringen van de bewoners en vroegen zich af of de bevolking in het Maasgebied een zogeheten ‘rampencultuur’ had ontwikkeld, waarin bepaalde ervaringen, vormen van kennis, vaardigheden en praktijken opgeslagen waren die van pas zouden kunnen komen, wanneer de Maas weer eens overstroomde. Het begrip ‘rampencultuur’ was in de zestiger en zeventiger jaren door wetenschappers ontwikkeld in Amerika, maar nog maar weinig toegepast in Europa of Nederland. Als het in Nederland al werd gebruikt, was het altijd in de context van de strijd tegen het zeewater aan de kust en in de lage landen, maar niet of nauwelijks bij overstromingen van de rivieren in de hoger gelegen delen van Nederland.

De onderzoekers hebben in 2011, 2012 en 2013 een bezoek gebracht aan Zuid Limburg en gesproken met zowel bestuurders, experts, vertegenwoordigers van lokale organisaties als met bewoners van Borgharen en Itteren, de twee meest getroffen kerkdorpen. Waar de autoriteiten en experts ons veel konden vertellen over de technische en waterkundige aspecten, konden we uit de gesprekken met de bewoners juist heel veel leren over het verleden, hoe men aankeek tegen de Maas, hoe

¹ Wij zijn de bewoners van Borgharen en Itteren dankbaar voor de informatieve en interessante gesprekken die we met hen hebben gevoerd, en al het materiaal dat ze ons ter beschikking hebben gesteld.

men overstromingen en waterlast ervoer en hoe men aan hoogwater en overstromingen het hoofd bood. De gesprekken met de bewoners liggen ten grondslag aan dit artikel.¹

De bewoners van Borgharen en Itteren zijn opgegroeid met de Maas en beschouwen haar als een goede en vertrouwde bekende. Het beeld bestaat van de Maas als een oudere dame, die soms haar humeur verliest en een beetje lastig kan doen, maar er toch echt wel helemaal bij hoort. Al in de eerste herinneringen van de bewoners speelt ze een rol. Spelen en leren zwemmen aan de oevers, wandelen met het eerste vriendinnetje. En ook als je met pensioen bent, kuier je nog elke dag langs haar kades en oevers. In het verleden had de Maas ook economisch nut: de paarden van de trekschuiten werden in Itteren gewisseld en gevoederd, dat bracht nering; aan de oever werden twijgen en riet geoogst voor de mandenmakerijen, die leverden aan de mijnen en ceramiekfabrieken van Maastricht. Een paar gezinnen visten op paling.

De overstromingen hoorden er ook bij. Al vanaf de 11de eeuw kon niet iedereen meer op de heuvels van Zuid Limburg wonen en werken. De dalen werden gaandeweg bebouwd en bewoond, en er kwamen zo lager gelegen dorpen bij. Met enige regelmaat trad de Maas buiten haar oevers en de bevolking was hier aan gewend geraakt. Het water zakte ook meestal weer snel en er was eigenlijk nauwelijks schade. Het schamele huisraad was zo op zolder gehesen en de varkens waren ook in een ommezien naar een hoger gelegen plekje gebracht. Er waren nog geen koelkasten, magnetrons, tv's, parketvloeren en laminaat. Deze praktische omgang met het water was ingeburgerd en leidde tot een houding en aanpak die inderdaad wel met het begrip rampencultuur kan worden aangeduid. Men kon aan de Maas zien wanneer ze zou overstromen. Men kon de Maas 'lezen'. "Als het water bij dit hekje komt, is het oppassen geblazen" en "bij de zoveelste traprede aan de oever wordt het gevaarlijk".

Bij die rampencultuur hoorde ook bij dat men huizen op een wat hoger niveau dan de straat bouwde. In Itteren ligt de benedenverdieping meestal wel een halve meter boven straatniveau en moet je bij de meeste huizen een stoepje of trapje op om binnen te komen. Ook nu nog wordt zo gebouwd. Ook binnenshuis worden er maatregelen genomen: beneden liggen er tegels of stenen op de vloer, maar leggen doorgewinterde bewoners geen parket of laminaat. Verschillende gezinnen bezitten opklapbare schragen, waarop binnen een oogwenk tafels, stoelen en kasten kunnen worden gezet. Stopcontacten zitten hoger in de muur en de familiealbums liggen op de bovenverdieping of op zolder. In Borgharen legde men ons in detail uit hoe je

deuren en ramen moest openzetten en de modder met de stroom mee het huis uit kon vegen. Ook vertelde een bewoner uit Itteren hoe hij een afvoerputje in de woonkamer had laten aanleggen: "lekker makkelijk".

De rampencultuur uit zich ook in minder tastbare zaken. Als het 'hoogwaterweer' is en het water 'wast', dan is men alert en klaar om elkaar zo veel mogelijk te helpen. Men weet uit ervaring waar het water het eerste heenloopt, en daar komen vrienden, burens en familie helpen het huisraad en de eigendommen 'op te zetten'. Er is echter ook een aantal huizen zonder bovenverdieping, en de bewoners kunnen slapen en eten bij burens of vrienden die dat wel hebben. De sfeer in Borgharen en Itteren kenmerkt zich in de periode van wateroverlast en overstromingen door grote onderlinge saamhorigheid en solidariteit. Het wordt ook nog vaak gezellig: 'mensen komen bij elkaar wonen en dan gaat het leuke overheersen'. Met name de huizen die hoog staan zitten vol met mensen, maar ook het café. 's Avonds gaat men in kaplaarzen naar het café en is het daar 'een en al gezelligheid'. Anderen gaan bij de burens op bezoek en komt de fles op tafel. Het is opvallend hoe positief in het algemeen over de overstromingen wordt gesproken. Hoewel een enkele bewoner het wel 'gehad heeft met het water', en een enkel importgezin zelfs is verhuisd, zijn de meeste bewoners er vrij laconiek over en accepteren ze wateroverlast en overstromingen als een voldongen en niet al te onplezierig feit. Een 93-jarige inwoner van Itteren vertelde ons dat ze in 1993 in een halve meter water in kaplaarzen stond te koken. Als er weer een overstroming zou komen zou ze onder geen beding geëvacueerd willen worden: "Ik wil er niets van missen, ik blijf!"

Ook zijn er meer symbolische duidingen. Op verschillende plaatsen zijn bijvoorbeeld stenen in de muur gemetseld, die het hoogste waterniveau uit een bepaald jaar aangeven. Ook staat er in Itteren een beeld dat de hoogte van het water markeert en is er een maquette met een gedicht over de Maas. In Borgharen is er een dvd met een film over het hoge water gemaakt en lieten de bewoners ons mappen met knipsels en foto's zien. De Maas leeft en is zelf ook nog steeds onderdeel van het dagelijkse leven.

Of de Maaswerken met het aanleggen van kades en dijken, door het uitbaggeren en het verlagen van overstromingsgebieden daadwerkelijk een eind weten te maken aan de overstromingen, is een onderwerp dat de gemoederen verdeeld houdt. Misschien komen er wel minder overstromingen, zegt men in Borgharen en Itteren, maar in die gevallen "zitten we wel in een badkuip en kan het water minder snel weg". Het lijkt dan ook verstandig de bestaande rampencultuur nog maar even in ere te houden.